

KRZYSZTOFORY

Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

36

Muzeum Historyczne Miasta Krakowa

Kraków 2018

Recenzenci zeszytu nr 36 / Reviewers of Volume No. 36

MHK: Wojciech Baliński, Monika Bednarek, Elżbieta Firlet, Ewa Gaczoł, dr Piotr Hapanowicz, Klaudia Kaczmarczyk, dr Iwona Kawalla-Lulewicz, Marta Marek, Janusz T. Nowak, Piotr Opaliński, Jacek Salwiński, Magdalena Smaga, Joanna Strzyżewska, dr Andrzej Szoka, Maria Zientara, dr Jacek Zinkiewicz
oraz / and

prof. Michał Baczkowski (UJ), prof. Wojciech Bałus (UJ), prof. Czesław Brzoza (UJ), prof. Jacek Chrobaczyński (UP w Krakowie), dr Janusz Firlet (Zamek Królewski na Wawelu), dr hab. Łukasz Gawęł (UJ), prof. Dariusz Kosiński (UJ), dr Marta Wardas-Lasoń (AGH), dr Konrad Meus (UP w Krakowie), dr hab. Janusz Mierzwa (UJ), prof. Piotr Mikietyński (UJ), dr Michał Pręgoski (Politechnika Warszawska), dr hab. Paweł Rodak (Uniwersytet Paris-Sorbonne), prof. Mariusz Wołos (UP w Krakowie), dr hab. Marek Zgórniak (UJ)

Redaktor / Editor: Anna Biedrzycka

Projekt graficzny / Graphic Design: Monika Wojtaszek-Dziadusz

Tłumaczenie na język angielski / Translation into English: Michał Szymonik

Ilustracje / Illustrations:

Archiwum Narodowe w Krakowie (ANK), Archiwum Towarzystwa Sztuk Pięknych w Krakowie, Biblioteka Jagiellońska (BJ), Biblioteka Narodowa (BN), Biblioteka Naukowa PAN i PAU w Krakowie (BN PAN i PAU), Muzeum Historyczne Miasta Krakowa (MHK), Muzeum Narodowe w Kielcach, Muzeum Narodowe w Krakowie (MNK), Muzeum Narodowe w Warszawie (MNW), Muzeum Śląska Cieszyńskiego, Österreichischen Staatsarchiv, oddział Kriegsarchiv; archiwa rodzinne Elżbiety i Krzysztofa Malinowskich, rodziny Wolnych, Wiesława Bielaka, Jacka Golańskiego, Pawła Guzika, Bogusława Micińskiego, Andrzeja Micińskiego, Bożeny Sobuckiej
oraz / and:

Elżbieta Firlet, Janusz Firlet, Jacek Golański, Grzegorz Jezowski, Andrzej Janikowski, Tomasz Kalarus, Piotr Ligier, Witold Migal, Jakub Michał Niebylski, Mateusz Niemiec, Piotr Opaliński, Paweł Suchanek, Łukasz Szatanek, Kinga Tarasek

Skład, przygotowanie do druku / Typesetting: Jacek Łucki

ISSN 0137-3129

© Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków, 2018

Wydawca / Publisher:

Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Rynek Główny 35, 31-011 Kraków
www.mhk.pl

www.mhk.pl/krzysztofory

Nakład: 500 egz. / An edition of 500 copies

Druk / Print: Drukarnia Legra

Rocznik jest wpisany do wykazu czasopism naukowych prowadzonego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (część B, poz. 835). Pierwotną wersją czasopisma jest wersja drukowana / The annual is listed in the register of research periodicals kept by the Ministry of Science and Higher Education (Part B, item 835). The periodical originally comes out in print

Rada Naukowa czasopisma Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa / Scientific Council of the *Krzysztofory. Scientific Bulletin of the Historical Museum of the City of Kraków*:

PROF. DR HAB. ZDZISŁAW NOGA (przewodniczący / President) (Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie / Muzeum Historyczne Miasta Krakowa)

DR ANTONI BARTOSZ (Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie)

PROF. DR HAB. JACEK CHROBACZYŃSKI (Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)

DR PÉTER FARBAKY (Budapesti Történeti Múzeum, Węgry)

DR HAB. JACEK GAUDECKI (Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica w Krakowie)

DR HAB. JACEK GÓRSKI (Muzeum Archeologiczne w Krakowie)

PROF. DR HAB. DARIUSZ KOSIŃSKI (Uniwersytet Jagielloński)

PROF. DR HAB. PIOTR KRASNY (Uniwersytet Jagielloński)

DR HAB. ANNA NIEDŹWIEDŹ (Uniwersytet Jagielloński)

PROF. DR HAB. JACEK PURCHLA (Uniwersytet Jagielloński / Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie)

DR VOLKER RODEKAMP (Stadtgeschichtliches Museum Leipzig, Niemcy)

Kolegium Wydawnicze Muzeum Historycznego Miasta Krakowa / Editorial Board of the Historical Museum of the City of Kraków:

MICHAŁ NIEZABITOWSKI (przewodniczący / President)

MARCIN BARAN

ANNA BIEDRZYCKA

ELŻBIETA FIRLET

EWA GACZOŁ

DR PIOTR HAPANOWICZ

PROF. DR HAB. ZDZISŁAW NOGA

WACŁAW PASSOWICZ

JACEK SALWIŃSKI

JOANNA STRZYŻEWSKA

DR ANDRZEJ SZOKA

MARIA ZIENTARA

Redaktor naczelny / Editor-in-chief:

MICHAŁ NIEZABITOWSKI

Apteka Tadeusza Pankiewicza w getcie krakowskim – 35 lat działalności muzeum

Informacje o autorze: historyk, adiunkt MHK, Apteka pod Orłem, oddział Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, <http://orcid.org/0000-0003-4488-7777>

Information about the author: historian, Associate Curator at the Historical Museum of the City of Kraków, The Eagle Pharmacy, Historical Museum of the City of Kraków, <http://orcid.org/0000-0003-4488-7777>

Abstrakt: Przez wiele lat historia apteki Pod Orłem była zapomniana lub nawet celowo pomijana w oficjalnej narracji PRL. Starania o utworzenie muzeum w dawnej aptece, należącej pierwotnie do Józefa Pankiewicza, prowadzonej w okresie okupacji niemieckiej przez jego syna, Tadeusza Pankiewicza, rozpoczęto dopiero na początku lat osiemdziesiątych XX wieku. Inicjatywa została podjęta przez Towarzystwo Przyjaciół Dzielnicy Podgórze, pragnące upamiętnić zarówno zamordowanych w czasie II wojny światowej żydowskich mieszkańców Krakowa, jak i Tadeusza Pankiewicza, krakowskiego farmaceuty niosącego im pomoc. Kilkuletnie starania grupy entuzjastów zakończyły się sukcesem i 22 kwietnia 1983 roku w Aptece pod Orłem otwarto Muzeum Miejsca Pamięci wraz z wystawą *Martyrologia Żydów krakowskich 1939–1945*. Głównym zadaniem placówki było gromadzenie i upowszechnianie wiedzy na temat Zagłady Żydów krakowskich przez organizowanie wystaw i wydarzeń, lekcji muzealnych, wydawanie broszur informacyjnych. Zapoczątkowana wówczas praca badawcza, pozyskiwanie dokumentów, fotografii i obiektów do muzealnej kolekcji, mimo skromnych środków finansowych i ograniczonych możliwości, odgrywały dużą rolę w przywracaniu pamięci o mieszkańcach krakowskiego getta. W 1989 roku dawna apteka stała się częścią Domu Kultury Podgórze; działalność koncentrowała się głównie na organizowaniu wydarzeń kulturalnych, koncertów, spotkań literackich, uroczystości rocznicowych. W 2003 roku została przekazana Muzeum Historycznemu Miasta Krakowa, a dzięki m.in. środkom przekazanym przez Romana Polańskiego przygotowano nową wystawę poświęconą historii apteki. W 2013 roku, w 70. rocznicę likwidacji krakowskiego getta, otwarto nowoczesną, multimedialną wystawę *Apteka Tadeusza Pankiewicza w getcie krakowskim*.

W 2018 roku minęło 35 lat od utworzenia Muzeum Miejsca Pamięci w Aptece pod Orłem. W tym czasie nastąpiła ogromna zmiana w podejściu do upamiętnienia ofiar II wojny światowej, a także roli i znaczenia współczesnego muzeum. Zmieniły się również oczekiwania odbiorców wobec muzeów, środki komunikacji z nimi. Początkowo wystawę odwiedzało zaledwie kilka tysięcy osób rocznie, dziś jest licznie zwiedzana przez turystów zainteresowanych tematyką Holocaustu.

Punktem wyjścia do rozważań przedstawionych w artykule jest historia tego wyjątkowego miejsca na mapie Krakowa i nie tylko, Apteki pod Orłem, której losy mogą stanowić ilustrację trwającego kilkadziesiąt lat procesu kształtowania pamięci o mieszkańcach Krakowa żydowskiego pochodzenia, zamordowanych w trakcie II wojny światowej. Artykuł stanowi próbę podsumowania działalności muzeum od 1983 roku po czasy współczesne, skupiając się zwłaszcza na początkowym okresie jego funkcjonowania. Ważną część artykułu stanowi ocena znaczenia Apteki pod Orłem jako formy upamiętnienia Żydów i Tadeusza Pankiewicza, miejsca dialogu o trudnej przeszłości oraz źródła wiedzy dla badaczy zainteresowanych historią krakowskiego getta, a także dla krewnych szukających informacji o swoich bliskich, którzy znaleźli się w getcie.

Tadeusz Pankiewicz's Pharmacy in the Kraków Ghetto. Thirty-Five Years of Activity of the Museum

Abstract: For many years, the history of the pharmacy Under the Eagle had been forgotten if not purposefully neglected in the official narrative of People's Poland. Attempts at establishing a museum at the former pharmacy, originally owned by Józef Pankiewicz and run by his son, Tadeusz Pankiewicz, when Poland had been under occupation by Nazi Germany, had not begun until as late as the early 1980s. The idea was put forward by the Society of Friends of the District of Podgórze, whose members sought to commemorate both the Jewish residents of Kraków murdered during World War II and Tadeusz Pankiewicz, the local pharmacist who had come to their rescue. Seve-

ral years of endeavours by a group of enthusiasts ended in a success, and on 22 April 1983 the Remembrance Site Museum was launched at the eagle Pharmacy, featuring an exhibition *The Martyrdom of Kraków Jews, 1939–1945*. The principal task vested in that institution was to gather and disseminate knowledge on the Holocaust of Kraków Jews by way of the organization of exhibitions and events, the hosting of museum lessons, and the publication of information brochures. Although underfunded and faced with limited possibilities, the research work initiated during that period, which consisted in the acquisition of documents, photographs and exhibits to be included in the museum collection, played an important role in the revival of memory of the residents of the Kraków Ghetto. In 1989, the former pharmacy became incorporated into the structure of the Podgórze Cultural Centre, having its activity focused around the organization of cultural events, concerts, meetings with authors, and anniversary celebrations. In 2003, the custody over the place was handed over to the Historical Museum of the City of Kraków, and a new exhibition drawing on its history was prepared with, among other resources, financial contribution from Roman Polański. In 2013, on the 70th anniversary of the liquidation of the Kraków Ghetto, a modern, multimedia-based display *Tadeusz Pankiewicz's Pharmacy in the Kraków Ghetto* was inaugurated at the eponymous venue.

2018 saw the 35th anniversary of the establishment of the Remembrance Site Museum at the Eagle Pharmacy. That period has been marked with a dramatic change in the approach to the remembrance of the victims of World War II and in the role and significance of the present-day museum. The expectations visitors have towards the museums and the means to communicate with them have evolved as well. In its early days, the exhibition attracted no more than a few thousand people in a year; more recently, it has been toured *en masse* by travellers from Poland and abroad interested in the subject of the Holocaust.

The deliberations presented in the article set off with the history of this unique spot on the map of Kraków and beyond, the Eagle Pharmacy, which serves as an illustration of the decades-long process of shaping the remembrance of Kraków's residents of Jewish descent who had been murdered during World War II. The article attempts at recapitulating on the activity of the museum from 1983 until the present, with a particular focus on the earliest period in its operation. An important part of the text deals with an evaluation of how the Eagle Pharmacy has performed as a means to commemorate Jews and Tadeusz Pankiewicz, a place to engage in a dialogue on the difficult past, and a source of knowledge for researchers interested in the history of the Kraków Ghetto, as well as for family members seeking information on their relatives who had ended up in the ghetto.

Słowa kluczowe: krakowskie getto, Apteka pod Orłem, Tadeusz Pankiewicz, Zagłada Żydów, upamiętnienie

Keywords: Kraków Ghetto, the pharmacy Under the Eagle, Tadeusz Pankiewicz, the Holocaust, remembrance

Otwarcie wystawy *Apteka Tadeusza Pankiewicza w getcie krakowskim*, 16 marca 2013 r., fot. Andrzej Janikowski

Otwarcie wystawy *Apteka Tadeusza Pankiewicza w getcie krakowskim*, 16 marca 2013 r., fot. Andrzej Janikowski

Wstęp

W 2018 roku minęło 35 lat od utworzenia muzeum pamięci narodowej w Aptece pod Orłem. W tym czasie nastąpiło tak wiele zmian w podejściu do upamiętnienia ofiar II wojny światowej, a także roli i znaczenia współczesnego muzeum, że śmiało można mówić o rewolucji w tym zakresie. Zmieniły się również oczekiwania odbiorców wobec muzeów, środki komunikacji z nimi. Punktem wyjścia do rozważań przedstawionych w niniejszym artykule jest historia wyjątkowego miejsca na mapie Krakowa i nie tylko, Apteki pod Orłem, której losy mogą stanowić ilustrację dla trwającego kilkadziesiąt lat procesu kształtowania pamięci o mieszkańcach Krakowa żydowskiego pochodzenia zamordowanych w trakcie Holokaustu. Samo miejsce przez lata było zapomniane, a historia apteki prowadzonej w czasie wojny przez Tadeusza Pankiewicza, który wraz z personelem starał się na różne sposoby pomagać Żydom w getcie, znana była nielicznym, tym którzy osobiście poznali Tadeusza Pankiewicza lub czytali jego wspomnienia. Oczywiście, kultywowali ją rozproszeni po całym świecie krakowscy Żydzi i ich potomkowie. W latach poprzedzających utworzenie muzeum zaniedbane było także najbliższe otoczenie apteki. Sami mieszkańcy tej części Podgórza mieli problem ze właściwym wskazaniem granic dawnego getta. Z wyjątkiem nazwy placu Bohaterów Getta, gdzie mieściła się pętla autobusowa i punkt przesiadkowy,

Otwarcie wystawy *Apteka Tadeusza Pankiewicza w getcie krakowskim*, 16 marca 2013 r., fot. Andrzej Janikowski

Otwarcie wystawy *Apteka Tadeusza Pankiewicza w getcie krakowskim*, 16 marca 2013 r., fot. Andrzej Janikowski

Otwarcie wystawy *Apteka Tadeusza Pankiewicza w getcie krakowskim*, 16 marca 2013 r., fot. Andrzej Janikowski

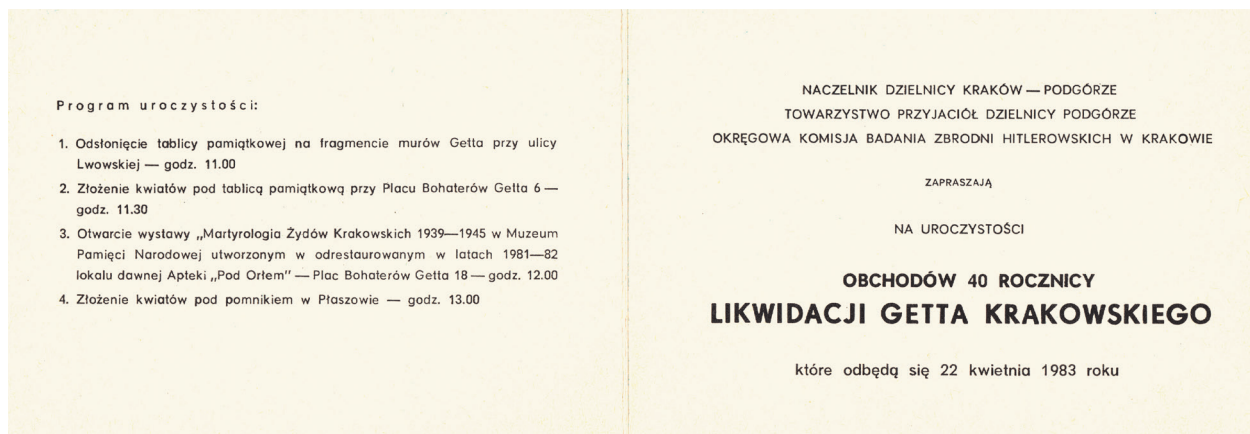
Zwiedzanie wystawy *Apteka Tadeusza Pankiewicza w getcie krakowskim*, 16 marca 2013 r., fot. Andrzej Janikowski

Anna Pióro (trzecia od lewej) i Anna Marszałek (na pierwszym planie), współautorki wystawy, podczas rozmowy ze zwiedzającymi, 16 marca 2013 r., fot. Andrzej Janikowski

a także fragmentów muru nie zachowały się widoczne ślady przeszłości tego miejsca.

Obecnie plac ze znajdującym się na nim charakterystycznym pomnikiem stanowi chętnie odwiedzane miejsce, na co złożyło się zarówno ogólne zwiększenie ruchu turystycznego w Krakowie, jak i niesłabnące zainteresowanie tematyką II wojny światowej ze szczególnym uwzględnieniem Holocaustu. Rozwój masowej turystyki spowodował, że dziś zwiedzanie dawnego getta znajduje się w ofercie wielu firm z branży, jest dostępne na rozmaite sposoby, np. w formie spaceru z przewodnikiem czy przejażdżki różnego rodzaju

Zaproszenie na uroczystość obchodów 40. rocznicy likwidacji getta krakowskiego; w zbiorach Apteki pod Orłem

pojazdami z możliwością odsłuchania krótkiej informacji i zrobienia pamiątkowej fotografii. Codziennie z różnych form zwiedzania, dostępnych w wielu językach, korzystają setki osób. Tylko część z nich decyduje się na wizytę w muzeum.

Plac Bohaterów Getta staje się także sceną dla działań artystycznych, tłem dla realizacji filmów, a także profesjonalnych sesji zdjęciowych. Nie wspominając o amatorskich nagraniach i fotografiach masowo upublicznianych w internecie. W najbliższym otoczeniu Apteki pod Orłem zrealizowano wiele nowych inwestycji, powstały biura, obiekty użyteczności publicznej i apartamentowce, a także lokale gastronomiczne z myślą o obsłudze ruchu turystycznego. Pojawili się również nowi mieszkańcy, którzy są zaskoczeni, gdy dowiadują się, że w ich sąsiedztwie znajduje się muzeum. Dodać do tego należy niechęć niektórych mieszkańców okolicy do dzielenia się swoimi historiami rodzinnymi czy do brania udziału w różnego rodzaju wydarzeniach organizowanych przez muzeum. Część z mieszkańców dostrzega zapewne negatywne skutki tak dużego natężenia ruchu turystycznego. Z pewnością większość z nich nie chce, by ich dzielnica była postrzegana tylko i wyłącznie przez pryzmat miejsca związanego z tragiczną historią krakowskich Żydów. Tak w skrócie można opisać rzeczywistość, w jakiej funkcjonuje Apteka pod Orłem, część muzealnej Trasy Pamięci, która od kilku lat stara się aktywnie działać także w przestrzeni publicznej.

Niniejszy artykuł stanowi próbę podsumowania dotychczasowej działalności Apteki pod Orłem ze szczególnym uwzględnieniem okresu poprzedzającego włączenie jej w strukturę Muzeum Historycznego Miasta Krakowa.

Powstanie muzeum pamięci narodowej

Starania o utworzenie muzeum w dawnej aptece należącej pierwotnie do Józefa Pankiewicza, a następnie jego syna, Tadeusza, rozpoczęto na początku lat osiemdziesiątych XX wieku. Inicjatywa została podjęta przez ludzi działających w Towarzystwie Przyjaciół Dzielnic Podgórze. Wśród zaangażowanych w przywrócenie pamięci o krakowskich Żydach zamordowanych przez Niemców oraz postaci Tadeusza Pankiewicza znaleźli się Fryderyk Nedela, mec. Mieczysław Kossek, Józef Wroński, Tadeusz Zachariasiewicz, Leon Groebler, prof. Julian Aleksandrowicz, prof. Jan Wałas, prof. Witold Chomicz, prof. Emil Luchter i Jan Krejca. Identyfikowali się jako Koło Absolwentów byłego VI Gimnazjum im. Tadeusza Kościuszki (do którego uczęszczał również Tadeusz Pankiewicz) przy Towarzystwie Przyjaciół Dzielnic Podgórze. Grupie osób znanych w różnych środowiskach udało się pozyskać poparcie dla idei utworzenia placówki ze strony Wydziału Kultury Urzędu Dzielnicowego Kraków-Podgórze, Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Krakowie i Krakowskiego Obywatelskiego Komitetu Ochrony Pomników Walk i Męczeństwa. W 1981 roku naczelnik Urzędu Dzielnicowego Marian Kulig (w latach 1973–1984, późniejszy wiceprezydent miasta Krakowa, wicewojewoda krakowski) zdecydował o zamknięciu baru Nadwiślańskiego działającego w pomieszczeniach dawnej apteki przy placu Bohaterów Getta 18, a także powołał komitet organizacyjny, na którego czele stanął Fryderyk Nedela. 7 czerwca 1982 roku odbyło się spotkanie Mariana Kuliga i Tadeusza Pankiewicza, który poparł pomysł utworzenia muzeum¹.

Po blisko dwóch latach starań udało się utworzyć niewielkie muzeum, podległe bezpośrednio Wydziałowi Kultury UD Kraków-Podgórze. Dzięki przeznaczonym przez naczelnika dzielnicę Kraków-Podgórze środkom finansowym wyremontowano pomieszczenia dawnej apteki i fasadę budynku, zakupiono gabloty na potrzeby ekspozycji oraz planse ze szkłem dla wystaw ruchomych². Na potrzeby instytucji wykonane zostały witraże autorstwa prof. Witolda Chomicza³. Przy okazji otwarcia muzeum przeprowadzono również remont zachowanego fragmentu muru dawnego getta przy ulicy Lwowskiej oraz ufundowano tablicę pamiątkową.

¹ Szczegóły na temat powstania muzeum przedstawił Marian Kulig podczas spotkania, które odbyło się w Aptece pod Orłem w lutym 2015 r. Obecni na spotkaniu byli Anna Pióro, Bartosz Heksel i Katarzyna Kocik.

² Archiwum Urzędu Miasta Krakowa (dalej cyt. AUMK), Akta Wydziału Kultury Urzędu Dzielnicowego Kraków-Podgórze, Raport o stanie kultury na terenie Dzielnic Podgórze za lata 1979–1983, nr inw. 211/67, s. 22.

³ Obecnie znajdują się w zbiorach MHK, nr inw. MHK-919/VIII/1-5.

Obchody 40. rocznicy likwidacji getta krakowskiego – odsłonięcie tablicy pamiątkowej na zachowanym fragmencie muru getta, 22 kwietnia 1983 r., fot. Jan Polonek; w zbiorach MHK

Muzeum pamięci narodowej zostało otwarte 22 kwietnia 1983 roku w ramach odbywającego się Miesiąca Pamięci Narodowej. Wystawa stała, zatytułowana *Martyrologia Żydów krakowskich 1939–1945*, została przygotowana przez Ryszarda Kotarbę i Magdalenę Kunicką-Wyrzykowską, autorem aranżacji plastycznej był Bogusław Koperski. Wystawa prezentowała najważniejsze informacje na temat losu krakowskich Żydów, były one uzupełnione o kopie zdjęć, dokumenty, w tym także niemieckie zarządzenia okupacyjne. Element aranżacji wnętrza stanowiły witraże z cyklu *Inferno* prof. Witolda Chomicza, poświęcone zamordowanym studentom pochodzenia żydowskiego.

Dzięki zachowanemu zaproszeniu z tego wydarzenia znany jest program uroczystości zorganizowanych przez Naczelnika Dzielnicy Kraków-Podgórze, Towarzystwo Przyjaciół Dzielnicy Podgórze oraz Okręgową Komisję Badania Zbrodni Hitlerowskich w Krakowie. O godzinie 11 odsłonięto tablicę pamiątkową na fragmencie muru getta, o 11.30 złożono kwiaty pod tablicą umieszczoną na fasadzie budynku przy placu Bohaterów Getta 6, o 12 otwarto wystawę *Martyrologia Żydów krakowskich 1939–1945*, a godzinę później złożono kwiaty pod pomnikiem Ofiar Faszyzmu na terenie dawnego KL Płaszów⁴.

Otwarcie muzeum wiązało się z przypadającą trzy dni wcześniej 40. rocznicą wybuchu powstania w getcie warszawskim. Obchody wpisywały się w powszechną wówczas tendencję do upamiętnienia zbrojnych czynów, przejawów oporu wobec okupanta. Mimo że Polska nie utrzymywała od 1967 roku oficjalnych stosunków dyplomatycznych z Izraelem i wciąż obowiązywały przepisy stanu wojennego⁵, władze PRL wystosowały zaproszenie do udziału w obchodach do delegacji różnych organizacji żydowskich, w tym młodzieżowych. W Warszawie doszło jednak do pewnego incydentu, delegacja izraelska odmówiła złożenia kwiatów przy pomniku Bohaterów Getta, gdyż wcześniej taki gest wykonała goszcząca w Polsce grupa Palestyńczyków. Delegacja izraelska przyjechała następnie do Krakowa, ale nie doszło do spotkania z przedstawicielami władz miasta⁶. W tak napiętej atmosferze odbyło się otwarcie nowego muzeum. Obawiając się zaognienia sytuacji, szef dzielnicowego Wydziału Kultury Fryderyk Podsiadło uniemożliwił udział w uroczystości prof. Julianowi Aleksandrowiczowi i wygłoszenie przygotowanego przez niego na tę okazję przemówienia⁷.

Obchody 40. rocznicy likwidacji getta krakowskiego – złożenie kwiatów pod tablicą pamiątkową poświęconą Żydowskiej Organizacji Bojowej przy pl. Bohaterów Getta 6, 22 kwietnia 1983 r., fot. Jan Polonek; w zbiorach MHK

⁴ Zaproszenie na obchody 40. rocznicy likwidacji getta krakowskiego, 22 kwietnia 1983 r., zbiory archiwalno-biblioteczne Apteki pod Orłem.

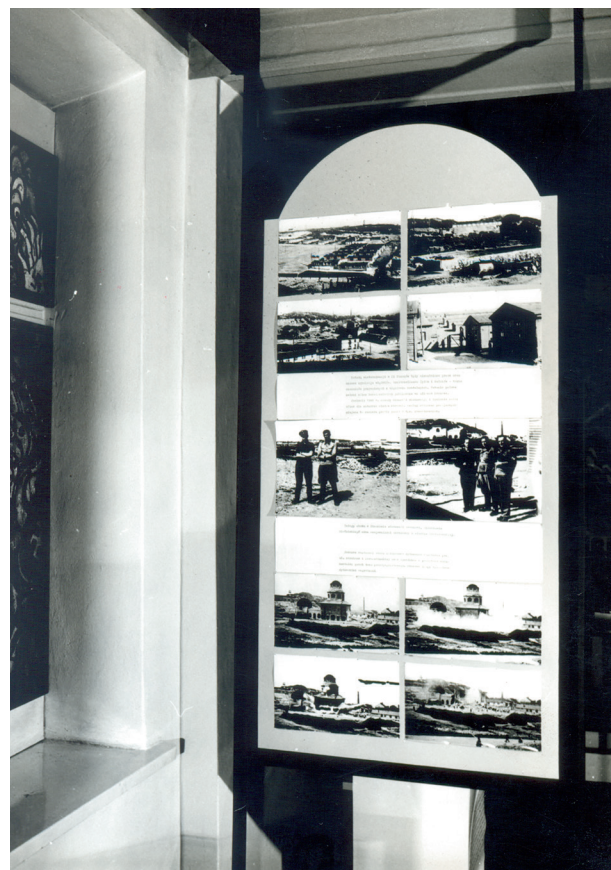
⁵ Stan wojenny został zawieszony 31 grudnia 1982 r., a formalnie zniesiony 22 lipca 1983 r.

⁶ Informacje przekazane przez Mariana Kuligę podczas spotkania, które odbyło się w Aptece pod Orłem w lutym 2015 r.

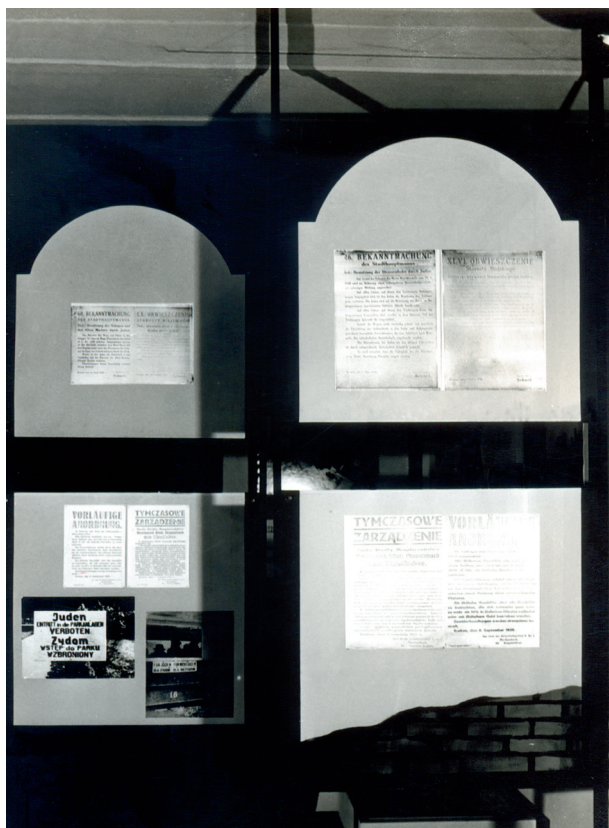
⁷ Tekst przemówienia znajduje się w zbiorach Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie, nr inw. 1/249, s. 61. Zostało ono opublikowane w wydanej przez Muzeum Historyczne Miasta Krakowa biografii Tadeusza Pankiewicza, zob. Pióro Anna: *Magister Tadeusz Pankiewicz. Biografia*. Red. Anna Biedrzycka. Kraków 2013, s. 131–132.

Wystawa stała *Martyrologia Żydów krakowskich 1939–1945* w muzeum pamięci narodowej Apteka pod Orłem, 1983, fot. Jan Polonek; w zbiorach MHK

Wystawa stała *Martyrologia Żydów krakowskich 1939–1945* w muzeum pamięci narodowej Apteka pod Orłem, 1983, fot. Jan Polonek; w zbiorach MHK

Wystawa stała *Martyrologia Żydów krakowskich 1939–1945* w muzeum pamięci narodowej Apteka pod Orłem, 1983, fot. Jan Polonek; w zbiorach MHK

W 1983 roku Tadeusz Pankiewicz został uhonorowany przez Instytut Yad Vashem tytułem Sprawiedliwego wśród Narodów Świata⁸. Od tego roku zaczęto organizować regularne przyjazdy do Polski młodzieży z Izraela, a także przedstawiciele grup zawodowych, m.in. nauczycieli, żołnierzy. Do programu wizyty włączono zwiedzanie utworzonego wówczas muzeum. Jego otwarciu towarzyszyło ponowne wydanie przez Wydawnictwo Literackie wspomnień Tadeusza Pankiewicza *Apteka w getcie krakowskim*.

Sama nazwa nowo powstałej placówki kultury była wynikiem pewnego kompromisu i zabiegów autocenzury. Oficjalnie nosiła niewiele mówiące miano muzeum pamięci narodowej, natomiast na szyldzie widniał jeszcze dodatkowy napis: Apteka „Pod Orłem”, używano go także w niektórych dokumentach. Świadomie zrezygnowano w nazwie z jakiegokolwiek odniesienia do historii krakowskich Żydów. Z funkcjonowaniem apteki Pod Orłem wiąże się pewien paradoks, na który zwrócił uwagę w swoim artykule Jan Gryta. W polityce historycznej okresu PRL jednym z często eksponowanych wątków była teza o powszechnej pomocy Polaków dla Żydów w czasie okupacji niemieckiej, jednocześnie przez blisko trzy dekady pomijano działalność Tadeusza Pankiewicza i jego współpracowniczek w aptece, gdzie od 1967 funkcjonował bar Nadwiślański⁹. Być może wynikało to z faktu, że sam Pankiewicz w ocenie władz nie nadawał się na postać pomnikową, a jego opinie wyrażone w opublikowanych po wojnie wspomnieniach nie pasowały do oficjalnego, propagandowego przekazu. Przez wiele lat apteka była traktowana na zasadzie eksterytorialności, jakby jej losy nie były częścią historii Podgórze i szerzej patrząc – całego Krakowa¹⁰.

Jak pisze w swoim artykule Anna Pióro, pracująca w Aptece pod Orłem niemal od samego początku istnienia muzeum aż do 2015 roku, „inicjatorem powołania muzeów martyrologicznych z reguły były władze państwowe. Istnienie muzeów – depozytariuszy pamięci o ofiarach wojny – lub ich brak był więc wynikiem kreowanej przez państwo polityki historycznej. Także realizowany przez te muzea przekaz pamięci był jej efektem”¹¹. Inaczej przedstawiała się sytuacja w przypadku Apteki pod Orłem, gdzie propozycja stworzenia muzeum

⁸ Odebrał go dopiero w 1986 r.

⁹ Gryta Jan: *Polityka pamięci w Krakowie. Pomniki, tablice, obeliski sprzed 1989 roku poświęcone Zagładzie Żydów*. W: *Apteka pod Orłem. Historia i pamięć*. Kraków 2013, s. 181. W 1957 r. Pankiewicz otrzymał Złoty Krzyż Zasługi, w 1966 r. Złotą Odznakę Miasta Krakowa, a w 1984 r. Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski. W okresie powojennym był ważnym świadkiem w procesach niemieckich zbrodniarzy wojennych, członkiem Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce.

¹⁰ W podobny sposób określano ją również w trakcie istnienia getta. W swoich wspomnieniach Tadeusz Pankiewicz pisał, że była przez niektórych nazywana „ambasadą wolnego świata”. Zdawało sobie sprawę, że chociaż znajduje się na terenie getta, ro zarówno sama apteka, jak i jej personel podlega zupełnie innym prawom niż zamknięci w getcie Żydzi. Pankiewicz Tadeusz: *Apteka w getcie krakowskim*. Wyd. 2. Kraków 1995, s. 31.

¹¹ Pióro Anna: *Apteka pod Orłem – pamięć odzyskana*. W: *Apteka pod Orłem. Historia...*, s. 192.

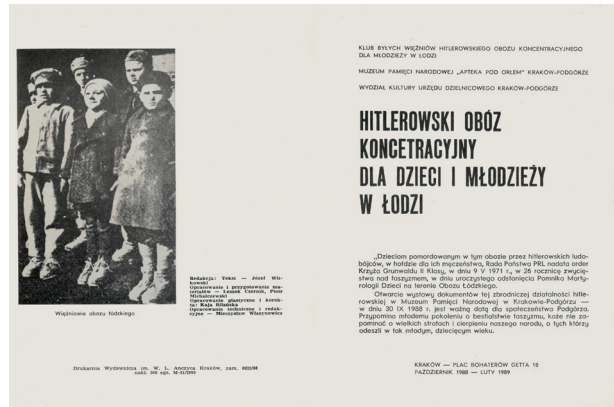
wyszła od ludzi zaangażowanych na rzecz lokalnego środowiska, jak to wówczas określano, od tzw. czynnika lub aktywu społecznego.

Działalność Apteki pod Orłem w latach 1983–1989

2 września 1983 roku decyzją Naczelnika Dzielnicy Kraków-Podgórze formalnie została powołana nowa samodzielna jednostka kultury pod nazwą Muzeum Pamięci Narodowej – Ośrodek Pracy Twórczej. Naczelnym nadzór nad placówką sprawował Minister Kultury i Sztuki¹², natomiast bezpośrednio podlegała kierownikowi Wydziału Kultury, Kultury Fizycznej i Turystyki Urzędu Dzielnicowego Kraków-Podgórze. Działalność muzeum była w całości finansowana ze środków dzielnicowego Funduszu Rozwoju Kultury, co zapewniało placówce stabilną sytuację, dodatkowo mogła dysponować dochodami z własnej działalności. Załącznik do wspomnianego dokumentu stanowił statut muzeum. W rozdziale III szczegółowo opisano jego cele, warto je przytoczyć w całości, gdyż niektóre z nich z dzisiejszej perspektywy mogą budzić pewne zdziwienie, zwłaszcza w kontekście działalności muzeum poświęconego tematyce Zagłady Żydów. Do zadań muzeum należało:

- „gromadzenie, opracowywanie i upowszechnianie wiedzy o martyrologii polskiej,
- inspirowanie i organizacja zabezpieczenia akcji kulturalnych,
- sprawowanie opieki nad grupami twórczymi i amatorskim ruchem artystycznym,
- pomoc młodym twórcom,
- prezentacja dokonań twórczych własnych i współpracujących zespołów artystycznych, grup i środowisk twórczych oraz instytucji kultury,
- współpraca i pomoc organizacyjna organizacjom społecznym, szkołom i innym organizacjom w działalności kulturalnej,
- współpraca z samorządami mieszkańców i resortem oświaty w zakresie upowszechniania kultury wśród młodzieży szkolnej,
- organizacja rozrywki, rekreacji dla mieszkańców dzielnicy¹³.

Ten ostatni punkt został wykreślony ze statutu pod koniec 1986 roku¹⁴. Dodano do niego natomiast Regulamin Organizacji Wewnętrznej, określający zakres obowiązków poszczególnych pracowników, w szczególności dyrektora placówki. Funkcję tę pełniła Anna Pióro. Powyżej przedstawione zadania realizowane były przez dwoje pracowników

Broszura informacyjna wystawy czasowej *Hitlerowski obóz koncentracyjny dla dzieci i młodzieży w Łodzi*, otwartej w Aptece pod Orłem w 1988 r.; w zbiorach MHK

zatrudnionych na pełny etat, jedną osobę zatrudnioną na trzy czwarte etatu (do jej zadań należało przygotowanie m.in. druków zaproszeń, wydawnictw i innych). Muzeum zatrudniało także jednego pracownika ds. technicznych oraz osobę sprząającą, obydwie w niepełnym wymiarze czasu pracy.

Od początku powstania muzeum borykało się z problemami lokalowymi, brakowało przestrzeni na wystawy czasowe oraz sali na organizowanie prelekcji. Wydział Kultury UD podejmował wysiłki, by poprawić tę sytuację. Planowano nawet wykwaterowanie mieszkańców z pierwszego piętra kamienicy przy placu Bohaterów Getta i udostępnienie pomieszczeń na potrzeby Muzeum – Ośrodka Pracy Twórczej i Towarzystwa Przyjaciół Dzielnicy Podgórze, pomysł ten nie doczekał się realizacji. W drugiej połowie lat osiemdziesiątych został przeprowadzony kolejny remont pomieszczeń, co wymagało zamknięcia placówki na pewien okres. Do tej pory organizowane wystawy czasowe odbywały się kosztem wystawy stałej, co spotykało się z dezaprobatą ze strony zwiedzających.

W latach 1983–1989 w Muzeum zorganizowano następujące wystawy: *Egzekucje publiczne na terenie Krakowa, Martyrologia Żydów w latach okupacji hitlerowskiej w Polsce, Miejsca Pamięci Narodowej w Podgórzu, Tajne nauczanie w latach okupacji w Podgórzu, Grafika martyrologiczna Stefanii Dretler-Flin, Hitlerowski obóz koncentracyjny dla dzieci i młodzieży w Łodzi, Robotnicy przymusowi w III Rzeszy, Korespondencja Polaków w czasach II wojny światowej*¹⁵. Jak pisała Anna Pióro: „W niewielkim pomieszczeniu – dawnym pokoju Pankiewicza – nadal była prezentowana, oczywiście w znacznie zubożonej formie, tematyka Zagłady Żydów, natomiast podstawowa przestrzeń

¹² Jako ciekawostkę warto odnotować fakt, że w 1986 r. wiceministrem kultury został jeden z inicjatorów powstania muzeum, prezes Towarzystwa Przyjaciół Dzielnicy Podgórze, Tadeusz Zachariasiewicz. Funkcję ministra sprawował wówczas (do 1989) prof. Aleksander Krawczuk, wybitny historyk starożytności.

¹³ AUMK, Akta Wydziału Kultury Urzędu Dzielnicowego Kraków-Podgórze, Decyzja Naczelnika Dzielnicy Kraków-Podgórze nr 4/83 z 2 września 1983 r. wraz z załącznikiem, nr inw. 211/53, s. nlb. Do ewidencji placówek kultury pod nr. 60 została wpisana dopiero 31 grudnia 1984 r., AUMK, Ewidencja gminnych instytucji kultury,

nr inw. 211/51, s. nlb.

¹⁴ AUMK, załącznik do Decyzji Naczelnika Dzielnicy Kraków-Podgórze nr 8/86 z 30 grudnia 1986 r., nr inw. 211/53, s. nlb. W tym samym dokumencie zmieniono nazwę Ośrodka na Sekcję Pracy Twórczej.

¹⁵ Informacje na podstawie: AUMK, Raport o stanie kultury w dzielnicy Podgórze i program przedsięwzięć do 1990 r., nr inw. 211/67, s. 5–6 oraz pisma dyrektora Domu Kultury Podgórze Marty Peruckiej-Tytka do Wydziału Kultury Urzędu Miasta Krakowa z 25 stycznia 1995 r. (kopia korespondencji z lat 1992–2001 w zbiorach Apteki pod Orłem, s. nlb.).

ekspozycyjna była przeznaczona dla wystaw czasowych¹⁶. Według cytowanej Anny Pióro, odwiedzający Muzeum Żydzi, stanowiący wówczas większość wśród zwiedzających, podobnie jak sam Tadeusz Pankiewicz odbierali prezentowane wystawy jako próbę umniejszenia problematyki Holokaustu.

Ważny element działalności placówki stanowiła edukacja. Od momentu otwarcia muzeum przeprowadzono szereg odczytów popularyzujących historię apteki oraz zagadnienia związane z Zagładą krakowskich Żydów zarówno w muzeum, jak i w szkołach, a także zakładach pracy na terenie dzielnicy. Służyły temu także ruchome wystawy. Jedną z nich była *Martyrologia Żydów w latach okupacji hitlerowskiej w Polsce*. Składała się z 22 plasz, zawierających 92 fotografie pogrupowane w następujące tematy: prześladowania, praca przymusowa, Żydzi w gettach, likwidacja gett żydowskich, egzekucje i obozy śmierci¹⁷. W ramach Miesiąca Pamięci Narodowej w 1986 roku zorganizowano cykl prelekcji dla szkół na temat krakowskiego getta, akcji ruchu oporu na terenie województwa krakowskiego i grabieży dóbr kultury dokonanej przez Niemców podczas wojny¹⁸. Wzięli w nich udział uczniowie IV LO w Krakowie, Zespołu Szkół Łączności i Szkoły Podstawowej nr 28. Zorganizowano również we współpracy z Dzielnicowym Ośrodkiem Kultury dziewięć projekcji filmów: *Requiem dla 500 tysięcy*, *Dziennik dra Hansa Franka* oraz *Za drutami*. Kulminacyjnym punktem obchodów była uroczystość zorganizowana 29 kwietnia 1986 roku przed pomnikiem Ofiar Faszyzmu na terenie dawnego KL Płaszów, która przybrała formę antywojennej manifestacji. Obok przedstawicieli władz miejskich i organizacji kombatanckich uczestniczyło w niej, jak podano we wspomnianym dokumencie, około 6 tysięcy uczniów i harcerzy.

Muzeum brało również udział w organizowanych przez Wydział Kultury Dniach Podgórze. Co ciekawe, pracownikom Apteki pod Orłem powierzono też opiekę nad innymi miejscami pamięci na terenie dzielnicy Kraków-Podgórze, takimi jak obelisk poświęcony więźniom Stalagu 369 oraz cmentarz żołnierzy radzieckich przy ulicy Zawilej, grób żołnierzy na cmentarzu parafialnym w Bieżanowie, mogiłę i krzyż na terenie dawnego karnego obozu dla junaków Baudienstu (Służby Budowlanej) na terenie kamieniołomu Libana przy ulicy Za Torem, grób legionistów i harcerzy na cmentarzu Podgórskim, kapliczkę przy ulicy Wielickiej¹⁹ oraz pomnik Ofiar Faszyzmu przy ulicy Kamińskiego. Pracownicy muzeum odwiedzali wskazane miejsca przed organizowanymi uroczystościami i sprawdzali m.in. uporządkowanie terenu czy ustawienie zniczy i kwiatów²⁰.

Podstawowym zadaniem pracowników muzeum oprócz popularyzowania wiedzy było opracowywanie historii krakowskiego getta, zbieranie dokumentów, relacji, fotografii oraz powiększanie muzealnej kolekcji. Jednym z pierwszych obiektów, który do niej trafił, było biurko ostatniego burmistrza Podgórze Franciszka Maryewskiego (pełniącego funkcję w latach 1900–1915), przekazane przy Wydział Kultury UD Kraków-Podgórze²¹. Gromadzono m.in. dokumenty z okresu okupacji niemieckiej, w tym zarządzenia okupanta, czasopisma. W kolekcji znalazły się również dokumenty osobiste, zezwolenia, zaświadczenia, kenkarty, a także powojenna korespondencja Tadeusza Pankiewicza oraz jego dyplom Sprawiedliwego wśród Narodów Świata. Przez zakupy i dary stopniowo tworzone były też zbiory biblioteczne obejmujące nie

tylko współcześnie wydawane książki, ale także te publikowane w pierwszych latach powojennych przez Wojewódzką Żydowską Komisję Historyczną w Krakowie²². Zasięg obejmujący blisko 300 pozycji archiwalnych i bibliotecznych, w tym przechowany przez Pankiewicza podczas wojny fragment Tory, został przekazany w 2003 roku do Biblioteki Naukowej i Archiwum Muzeum Historycznego Miasta Krakowa²³. Muzealną kolekcję uzupełniały również obrazy i grafiki współczesnych artystów, kupowane ze środków dzielnicowego Funduszu Rozwoju Kultury, poświęcone tematyce wojennej. Były wśród nich m.in. prace Tadeusza Sobesto *Obóz Płaszów*, *Czas wojny* oraz Jacka Ożoga *Zagłada* i *Martyrologia*²⁴.

W 1985 roku nagrano wywiady z Tadeuszem Pankiewiczem i jego pracownikami – Ireną Drożdżkowską i Aurelią Danek-Czort. Pracownicy muzeum pozyskiwali również kopie dokumentów z innych instytucji, jak Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce czy Żydowski Instytut Historyczny, które udostępniano również osobom szukającym informacji na temat krakowskiego getta.

Muzeum prowadziło działalność wydawniczą. Jeszcze w 1983 roku wydano w formie broszury informator na temat historii Apteki pod Orłem oraz „obozu płaszowskiego”, jak powszechnie wówczas określano KL Płaszów. W kolejnych latach wydano broszurę dotyczącą miejsc pamięci narodowej na terenie dzielnicy Kraków-Podgórze, podobne informatory towarzyszyły otwieranym wystawom czasowym. W 1987 roku muzeum opublikowało wiersze Haliny Birenbaum, byłej więźniarki niemieckich obozów koncentracyjnych. Tomik zawierający zaledwie siedem utworów opublikowano w nakładzie 150 egzemplarzy²⁵.

¹⁶ Pióro Anna: *Apteka pod Orłem...*, s. 224.

¹⁷ AUMK, Sprawozdanie z obchodu Miesiąca Pamięci Narodowej, kwiecień 1986 r., nr inw. 211/68, s. nlb.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Tak w oryginale, chodzi prawdopodobnie o miejsce egzekucji z czasów II wojny światowej.

²⁰ AUMK, notatka służbowa z przeglądu stanu uporządkowania miejsc pamięci przeprowadzonego 30–31 października 1986 r., nr inw. 211/68, s. nlb.

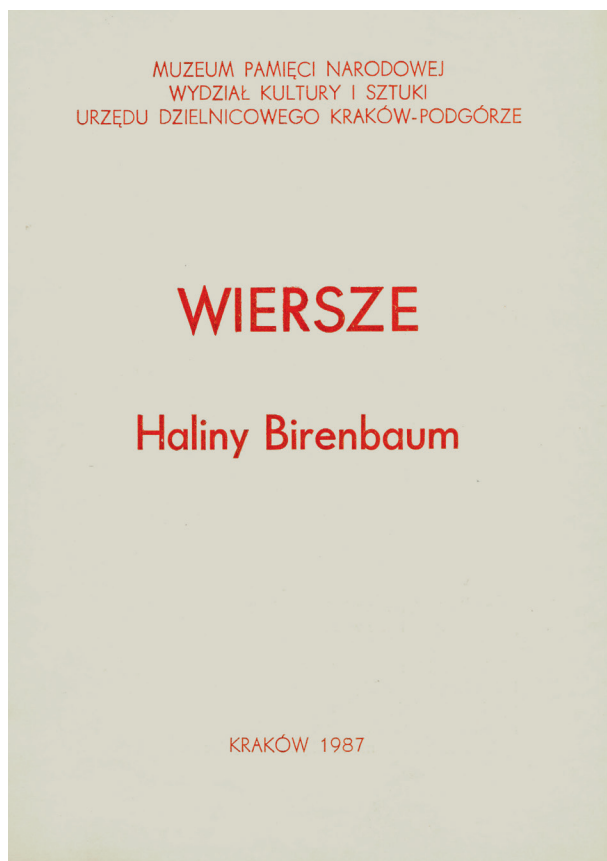
²¹ Obecnie prezentowane w oddziale MHK Muzeum Podgórze, nr inw. MHK-6160/III.

²² W 1985 r. pozyskano m.in. publikację *W trzecią rocznicę likwidacji krakowskiego getta*, wydaną w Krakowie w 1946 r., oraz konspiracyjną broszurę *Rok w Treblince* autorstwa Jankiela Wiernika, wydaną w 1944 r. w Warszawie nakładem Komisji Koordynacyjnej.

²³ Archiwum Zakładowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa (dalej cyt. AMHK), Protokół wyceny materiałów archiwalno-bibliotecznych przejętych z Apteki pod Orłem, BA-452/4/03, nr inw. MHK-308/4.

²⁴ Obecnie w zbiorach MHK: Tadeusz Sobesto, *Obóz Płaszów*, nr inw. MHK-5697/III, Tadeusz Sobesto, *Czas wojny*, nr inw. MHK-5696/III, Jacek Ożóg, *Zagłada*, nr inw. MHK-2968/VIII, Jacek Ożóg, *Martyrologia*, nr inw. MHK-2987.

²⁵ Wstęp do tomiku poezji napisała Kaja Bilańska, starszy inspektor Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Dzielnicowego Kraków-Podgórze. Birenbaum Halina: *Wiersze*. Kraków 1987. Publikacja znajduje się w zbiorach archiwalno-bibliotecznych Apteki pod Orłem.

Okładka tomiku poezji Haliny Birenbaum wydanej przez muzeum pamięci narodowej Apteka pod Orłem w 1987 r.; w zbiorach MHK

W pierwszym roku funkcjonowania muzeum pamięci narodowej odwiedziło około 2,5 tysiąca osób, w kolejnych latach frekwencja stopniowo rosła, w drugiej połowie lat osiemdziesiątych Aptekę pod Orłem odwiedzało około 5 tysięcy osób rocznie²⁶, ale zaledwie niewielką część spośród odwiedzających stanowili turyści krajowi i mieszkańcy miasta. Jednak niezwykle istotny aspekt działalności Apteki nie znajduje odzwierciedlenia w dokumentach, sprawozdaniach i statystykach. Apteka pod Orłem stała się przede wszystkim miejscem spotkań, odwiedzanym zarówno przez ocalałych z Holokaustu, pragnących podzielić się swoimi doświadczeniami i przeżyciami, ich potomków szukających jakiegokolwiek wzmianki o zamordowanych krewnych oraz ludzi chcących dowiedzieć się czegoś na temat Zagłady Żydów. Jak pisze w przywoływanym już tekście Anna Pióro, Apteka pod Orłem była miejscem, gdzie spotkały się „zranione” pamięci obydwu narodów, polskiego i żydowskiego. „Apteka pod Orłem – miejsce pamięci – to miejsce spotkania pamięci skonfliktowanych. Postać Pankiewicza uniemożliwiła rewindykowanie Apteki jako własnego miejsca pamięci

zarówno przez Polaków, jak i przez Żydów. Apteka pod Orłem – depozytariusz pamięci, łącząc przeszłość z przyszłością, miała służyć pojednaniu pamięci Polaków i Żydów, stała się symbolem służącym budowaniu odrębnych tożsamości obydwu zbiorowości²⁷. Aptekę odwiedzali także nieoficjalnie przedstawiciele korpusu dyplomatycznego i członkowie zagranicznych delegacji przebywających w Polsce.

O tym, że muzeum pamięci narodowej wraz z działającą przy nim Sekcją Pracy Twórczej odgrywało ważną rolę w rozwoju kultury na terenie dzielnicy Kraków-Podgórze, pisano w kilkakrotnie już wspomnianym raporcie: „Ta placówka prowadzona tak niewielkim nakładem kosztów²⁸ i przy tak zaniżonej liczbie pracowników wykonuje dla naszej dzielnicy bardzo poważną pracę i świadczy na rzecz kultury dzielnicy bardzo poważny wkład. Placówka ta jest przydatna we wszystkich pracach wydawniczych prowadzonych przez Wydział Kultury²⁹. W konkluzji raportu apelowano o zwiększenie środków na jej działalność oraz poprawę warunków lokalowych.

Powstanie muzeum otworzyło nowy rozdział w upamiętnianiu losu krakowskich Żydów, co oczywiście nie oznacza, że zmieniło nastawienie ogółu mieszkańców do tej kwestii. Raczej należy mówić o rozpoczęciu długotrwałego procesu przywracania pamięci o tragedii mieszkańców Krakowa pochodzenia żydowskiego. Równocześnie powstawały też inne inicjatywy upamiętniające; w latach osiemdziesiątych XX wieku w porównaniu z wcześniejszym okresem wzrosło zainteresowanie tematyką żydowską w Krakowie, szczególnie wśród młodych ludzi, kwestionujących dotychczasową formę narracji o przeszłości i szukających niezależnego od władzy źródła informacji. Od początku lat osiemdziesiątych na placu Bohaterów Getta w rocznicę likwidacji krakowskiego getta Janusz Makuch wraz z niewielką wówczas grupą ludzi zaczął organizować Marsz Pamięci. W połowie tej dekady pojawiło się też więcej kontaktów międzynarodowych, do Polski częściej zaczęli przyjeżdżać ocaleni z Holokaustu wraz z rodzinami. W 1986 roku na Uniwersytecie Jagiellońskim utworzono Międzywydziałowy Zakład Historii i Kultury Żydów w Polsce. Od 1988 roku organizowany jest na terenie Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau Marsz Żywych, część uczestników odwiedzała przy okazji również Aptekę pod Orłem. Dla wielu młodych Izraelczyków udział w Marszu był pierwszym kontaktem z Krakowem, znanym jedynie z opowieści rodzinnych.

Apteka po 1989 roku

Rok 1989 był momentem przełomowym we współczesnej historii Polski. Zmiany społeczno-gospodarcze zapoczątkowane wówczas miały także wpływ na muzea i inne instytucje kultury. W latach dziewięćdziesiątych w kręgu zainteresowań historyków znalazły się nowe obszary badawcze, zwiększył się dostęp do materiałów archiwalnych zarówno w kraju, jak i za granicą. Przede wszystkim jednak władze centralne czy na szczeblu lokalnym przestały tak silnie ingerować w formy przekazu o przeszłości, w tym również w kształt ekspozycji muzealnych. W 1989 roku zmieniła się struktura organizacyjna, jakiej podlegała Apteka. Decyzją Naczelnika Dzielnicy Kraków-Podgórze stała się

²⁶ AUMK, Raport o stanie kultury w dzielnicy Podgórze i program przedsięwzięć do 1990 r., nr inw. 211/67, s. 5.

²⁷ Pióro Anna: Apteka pod Orłem..., s. 216.

²⁸ Przykładowo, ogólny koszt funkcjonowania muzeum w 1986 r. wyniósł 640 570 zł, za: AUMK, Raport o stanie kultury w dzielnicy Podgórze i program przedsięwzięć do 1990 r., nr inw. 211/67, s. 6.

²⁹ Loc. cit.

częścią Domu Kultury Podgórze. Zmiana ta nie nastąpiła od razu, lecz był to rozciągnięty w czasie proces³⁰. Wpłynęła także na prowadzoną w placówce działalność. Więcej czasu poświęcano na organizację różnego rodzaju wydarzeń i imprez skierowanych do mieszkańców Krakowa niż na pracę naukowo-badawczą. W Aptece zaczęto m.in. organizować spotkania z autorami publikacji, koncerty, wieczory poezji. Ważną rolę odgrywały spotkania ze świadkami historii, ocalałymi z Holokaustu, a także odznaczonymi tytułem Sprawiedliwych wśród Narodów Świata. Oczywiście w dalszym ciągu przygotowywano wystawy czasowe oraz wydawano broszury informacyjne.

W 1991 roku ukazały się wydawnictwa dotyczące historii Apteki pod Orłem i KL Płaszów w języku angielskim i niemieckim. Zarówno wystawy, jak i różnego rodzaju wydarzenia koncentrowały się wokół ważnych rocznic związanych z historią krakowskiego getta. W 1992 roku przypadała 50. rocznica tzw. akcji czerwcowej, w czasie której około 7 tysięcy osób zostało wywiezionych z krakowskiego getta do obozu zagłady w Bełżcu. Wśród zamordowanych na miejscu znaleźli się znany żydowski pieśniarz Mordechaj Gebirtig oraz artysta malarz Abraham Neuman. W związku z tą rocznicą 7 czerwca 1992 roku zorganizowano koncert zespołu Kamerata Krakowska.

W 1993 przypadała z kolei 50. rocznica likwidacji krakowskiego getta. Obchodom towarzyszył cały cykl wystaw i wydarzeń. Znany jest szczegółowy program uroczystości rocznicowej. W piątek 12 marca po modlitwie w synagodze Remu złożono kwiaty pod murem dawnego getta przy ulicy Lwowskiej, pod tablicą pamiątkową na placu Bohaterów Getta oraz pod pomnikiem Ofiar Faszyzmu. Wieczorem w Aptece pod Orłem odbył się specjalny wieczór rocznicowy, na którym obecny był ówczesny prezydent miasta Krakowa Józef Lassota³¹. Materiał filmowy z tego wydarzenia nakręciła TVP Kraków, został wykorzystany w filmie dokumentalnym *Apteka pod Orłem* z tego samego roku. W filmie wystąpił również Martin Baral³², mieszkający wówczas w Australii, który jako dziecko wraz z bratem dzięki pomocy Bronisławy Porwit³³ uciekł z getta

krakowskiego, następnie ukrywał się, przedostał na Węgry, gdzie doczekał do końca wojny. Jemu była poświęcona jedna z zorganizowanych wówczas wystaw czasowych. Częścią oficjalnych obchodów był również Marsz Pamięci, który odbył się 14 marca.

W kwietniu 1993 roku otwarto wystawę fotograficzną poświęconą niemieckiej zbrodni w Babim Jarze, dokonanej między 29 września a 3 października 1941 roku. Wystawę przygotowano we współpracy z Sowieckim Publicznym Centrum Historycznym Babi Jar w Kijowie³⁴. Natomiast w czerwcu 1993 roku w Aptece pod Orłem zorganizowaną pierwszą po wojnie wystawę obrazów Abrahama Neumana. Wypożyczono na jej potrzeby osiem prac artysty ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie³⁵. Wystawie towarzyszyła niewielka broszura informacyjna zawierająca biogram malarza oraz fragmenty wspomnień Tadeusza Pankiewicza, Józefa Wulfa i Haliny Nelken odnoszące się do postaci Abrahama Neumana³⁶. W ramach obchodów 50. rocznicy likwidacji getta odbył się również wieczór poświęcony twórczości izraelskich artystów z tzw. drugiego pokolenia.

W 1993 roku Steven Spielberg zrealizował *Listę Schindlera*. Komercyjny sukces filmu na całym świecie przyczynił się również do zwiększenia zainteresowania historią krakowskiego getta, a co za tym idzie – także Apteki pod Orłem – ze strony dziennikarzy, a także turystów podążających szlakiem scen nakręconych na potrzeby hollywoodzkiej superprodukcji. Tym bardziej że twórcy podczas prac nad scenariuszem filmu korzystali m.in. ze wspomnień Tadeusza Pankiewicza. 5 listopada 1993 roku zmarł Tadeusz Pankiewicz, w kolejnych latach zmarły też jego współpracownicy pracujący z nim w trakcie istnienia getta. To oznaczało, że na Aptece spoczęła szczególna odpowiedzialność za zachowanie pamięci o postaci Pankiewicza i jego działalności. Aptekarz nie lubił zbytnio oficjalnych uroczystości, nie wziął udziału w obchodach 50. rocznicy likwidacji getta, tłumacząc się złym samopoczuciem, ale chętnie uczestniczył w spotkaniach i rozmowach o mniej formalnym charakterze.

W 1994 roku przy okazji kolejnej rocznicy likwidacji getta w Aptece pod Orłem 10 marca odbył się wieczór prozy

³⁰ Formalnie ta zmiana dokonana się dopiero w 1990 r. na podstawie decyzji nr G.8224/VI/419/Ba/90 z 8 marca 1990 r. Adnotacja na ten temat znalazła się w ewidencji gminnych instytucji kultury, AUMK, nr inw. 211/51. W archiwum Centrum Kultury Podgórze znajduje się zarządzenie Naczelnika Dzielnicy z 1 września 1988 r. w sprawie zmiany organizacji i statutu muzeum, a także pismo z 31 sierpnia 1989 r., określające zadania muzeum po jego podporządkowaniu Domowi Kultury. W tym samym zespole znajduje się również plan pracy na rok 1989 oraz sprawozdanie z działalności za 1990 r. i pierwszy kwartał 1991 r. Niestety nie udało mi się skorzystać z tych materiałów. Nr inw. akt 1/14 wraz z zawartością znany jest z wykazu akt udostępnionego przez Adama Sasinowskiego z AUMK.

³¹ Pismo do dr. Ruwena Wolfa, prezesa Związku Krakowian w Izraelu z 30 marca 1993 r., kopia korespondencji z lat 1992–2001 w zasobach Apteki pod Orłem, s. nlb.

³² Kopię nagrania z uroczystości przekazał autorowi jego syn, Steven Baral, mieszkający obecnie w Seattle. Materiał znajduje się w zasobach Apteki pod Orłem.

bach Apteki pod Orłem.

³³ Historia Bronisławy Porwit jest prezentowana na wystawie stałej w Aptece pod Orłem. Porwit zmarła w 1968 r. W 2016 r. pośmiertnie została odznaczona tytułem Sprawiedliwej wśród Narodów Świata.

³⁴ Pismo do Aleksandra Szlajena, prezesa instytucji, z 31 marca 1993 r. Materiał znajduje się w zasobach Apteki pod Orłem.

³⁵ *Brzegi Tyberiadzy*, nr inw. MNK II-b-114, *Ulica w Safed*, nr inw. MNK II-b-111, *Eukaliptusy w Górnej Galilei*, nr inw. MNK II-b-110, *Grób Zbawiciela*, nr inw. MNK II-b-272, *Pejzaż z Kalwarii Zebrzydowskiej*, nr inw. MNK II-b-1733, *Droga wiejska*, nr inw. MNK II-b-1743 i *Pejzaż z architekturą wschodnią*, nr inw. MNK II-b-3035. Pismo do Dyrektora Muzeum Narodowego w Krakowie z 15 kwietnia 1993 r., kopia korespondencji z lat 1992–2001 w zasobach Apteki pod Orłem, s. nlb. Reprodukcje cyfrowe części obrazów: *Katalog zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie* [online]. Cyfrowe Dziedzictwo Kulturowe [dostęp 15 października 2018]. Dostępny w internecie: www.kultura.malopolska.pl.

³⁶ W zbiorach archiwalno-bibliotecznych Apteki pod Orłem.

i poezji. Wśród wykonawców znaleźli się prof. Mieczysław Frogni, Monika Rasiewicz, Marek Wrona i Andrzej Lamers. W maju tego samego roku zorganizowano wieczór humoru żydowskiego w wykonaniu Józefa Reinera. Natomiast w czerwcu otwarto wystawę rysunków Barbary Zbroi, wówczas uczennicy XXV LO w Krakowie, zatytułowaną *Żydowskie zabytki krakowskiego Kazimierza*³⁷. W latach 1993–1995 zorganizowano wystawy grafik Jonasza Sterna i Józefa Bau, kilka koncertów muzyki hebrajskiej, występ Teatru Nielicznego, a także obchody 50. rocznicy likwidacji KL Płaszów. Od 1994 roku Apteka pod Orłem organizowała wydarzenia towarzyszące w ramach Festiwalu Kultury Żydowskiej³⁸. W latach dziewięćdziesiątych odbywały się również spotkania ze świadkami historii, m.in. z Wandą Wójcik, współpracowniczką krakowskiej Rady Pomocy Żydom Żegota, i Józefem Reinerem, byłym więźniem KL Płaszów³⁹. W 1995 roku ukazało się nakładem Wydawnictwa Literackiego kolejne wydanie wspomnień Tadeusza Pankiewicza, sfinansowane m.in. dzięki wsparciu krakowskich farmaceutów.

W omawianym okresie znacząco w porównaniu z latami osiemdziesiątymi wzrosła frekwencja w Aptece pod Orłem. W 1994 roku wynosiła około 12 tysięcy osób⁴⁰, w kolejnym roku liczba zwiedzających dochodziła już do około 15 tysięcy, natomiast w 1998 roku muzeum odwiedziło ponad 17 tysięcy osób. Po 1989 roku, m.in. za sprawą zorganizowanego przez Janusza Makucha Festiwalu Kultury Żydowskiej, wzrosło zainteresowanie tematyką żydowską wśród Polaków. W latach dziewięćdziesiątych pojawiły się różnego rodzaju inicjatywy upamiętniające, często pochodzące od lokalnych stowarzyszeń, w tym tablice informacyjne z mapą terenu dawnego getta. Wpływ na to miała również stopniowa rewitalizacja Kazimierza, a także otwarcie studiów (początkowo niestacjonarnych) w Katedrze Judaistyki UJ. Z pewnością przyczyniała się do tego popularność filmu Stevena Spielberga.

³⁷ Ibidem.

³⁸ W 1996 r. odbył się koncert *Wokół Żydówki Halewy'ego. Arie i pieśni*.

³⁹ Zachowało się zaproszenie na spotkanie z Wandą Wójcik, ale bez daty rocznej.

⁴⁰ Pismo dyrektora Domu Kultury Podgórze do Wydziału Kultury Urzędu Miasta Krakowa z 25 stycznia 1995 r., kopia korespondencji z lat 1992–2001 w zasobach Apteki pod Orłem, s. nlb.

⁴¹ Pismo dyrektor Biura Stosunków Międzyparlamentarnych Kancelarii Sejmu Jakuba Borowskiego do Prezydenta Miasta Krakowa z 12 stycznia 1995 r., ibidem.

⁴² Pismo dyrektor Domu Kultury Podgórze do Wydziału Kultury Urzędu Miasta Krakowa z 25 stycznia 1995 r. Po denominacji, która nastąpiła 1 stycznia 1995 r., dochody po przeliczeniu wynosiły 1575 zł.

⁴³ Pismo dyrektor Domu Kultury Podgórze do Zarządu ZPO Vistula SA z 11 czerwca 1996 r.

⁴⁴ Z tych środków sfinansowano m.in. wydanie angielskiej wersji informatora *Apteka w getcie krakowskim* w 1999 r. Zapotrzebowanie ze środków Rady Dzielnicy dla Muzeum Pamięci Narodowej [tak w oryginale] na rok 1999 z 5 czerwca 1998 r., kopia korespondencji z lat 1992–2001 w zasobach Apteki pod Orłem, s. nlb.

⁴⁵ Obecnie stanowi własność MHK, prezentowany jest od 2013 r. na wystawie stałej w Aptece pod Orłem, nr inw. MHK-951/VII.

Na początku 1995 roku do Kancelarii Sejmu RP wpłynęło pismo od przewodniczącego Knesetu prof. Szewacha Weissa, napisane pod wpływem interwencji Mai Cynowiec-Goldenberg (córką Ireny Halpern, która wniosowała o przyznanie Tadeuszowi Pankiewiczowi tytułu Sprawiedliwego wśród Narodów Świata). Zwracał się o zainteresowanie sytuacją finansową Apteki pod Orłem. Kancelaria Sejmu z kolei zwróciła się do prezydenta Krakowa o wyjaśnienia w sprawie statusu muzeum, a także kosztów utrzymania i wysokości otrzymywanych dotacji⁴¹. Ówczesna dyrektor Domu Kultury Podgórze została zobowiązana do przesłania odpowiedzi. Z tego dokumentu pochodzą przytoczone tu informacje o działalności kulturalnej Apteki w latach 1993–1995, do pisma załączono również zestawienie kosztów i plan wydatków na najbliższy rok. W 1994 roku utrzymanie Apteki kosztowało ponad 255,5 mln zł, natomiast dochody własne wynosiły 15,750 mln zł⁴². Pozostałe środki pochodziły z budżetu miasta. W 1995 roku koszty miały wzrosnąć do 293,7 mln zł, natomiast dochody planowano na 16 mln zł. Jak napisano w odpowiedzi, „wyrażona w liście opinia pani M. Goldenberg o nienależnym finansowaniu placówki jest jej opinią osobistą i nie znajduje odbicia w przytoczonych faktach i dokumentach finansowych”.

Rzeczywiście jednak sytuacja finansowa Apteki, podobnie jak innych instytucji kultury w tym czasie, była trudna. W 1996 roku Dom Kultury Podgórze zwracał się do zarządu Zakładów Przemysłu Odzieżowego Vistula SA o pomoc w sfinansowaniu honorarium dla jednego z solistów Opery Krakowskiej w wysokości 200 zł, występującego w trakcie koncertu w ramach Festiwalu Kultury Żydowskiej⁴³. W tym okresie muzeum nie nabywało nowych przedmiotów do kolekcji. Regularnie też musiało pokrywać koszty związane z aktami wandalizmu, a nawet kradzieży. W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych zdecydowano o wprowadzeniu niewielkich opłat za bilety wstępu, do tej pory zwiedzanie odbywało się bezpłatnie. Pozyskiwano też dotacje np. ze środków Rady Dzielnicy Podgórze⁴⁴. Dzięki współpracy z innymi instytucjami, w tym głównie z Muzeum Farmacji Collegium Medicum, udało się pozyskać wyposażenie z dawnej apteki Tadeusza Pankiewicza. 22 października 2002 roku odbyło się z kolei spotkanie z ambasadorem Izraela w Polsce prof. Szewachem Weissem, w trakcie którego przekazany został duplikat medalu Sprawiedliwego wśród Narodów Świata, przyznany w 1983 roku Tadeuszowi Pankiewiczowi⁴⁵.

Apteka pod Orłem – oddział Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

W 2002 roku za sprawą Romana Polańskiego znów było głośno o Aptece pod Orłem. Reżyser filmowy przekazał na rzecz utworzenia w Aptece placówki muzealnej środki finansowe pochodzące z uzyskania nagrody Złotego Berła, przyznanego od 1999 roku przez Fundację Kultury Polskiej; wsparcie na ten cel przekazała również Fundacja Stevena Spielberga. W 2003 roku doszło do kolejnej zmiany organizacyjnej. Apteka weszła w skład Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. W tym samym roku ówczesny dyrektor MHK Andrzej Szczygieł powołał zespół pracowników ma-

jący przygotować nową wystawę (poprzednia z przerwami funkcjonowała przez blisko 20 lat). Kierował nim Eugeniusz Duda, w skład zespołu scenariuszowego weszli również Anna Jodłowiec-Dziedzic, Jacek Salwiński, Anna Pióro i Monika Bednarek. Otwarcie nowej wystawy *Apteka w getcie krakowskim* odbyło się 11 lipca 2004 roku. Na wystawie prezentowano dużą liczbę fotografii i dokumentów z okresu okupacji niemieckiej dotyczących losów krakowskich Żydów oraz oryginalne obiekty, w tym medal Sprawiedliwego wśród Narodów Świata. Nowością było wykorzystanie elementów wyposażenia aptek z epoki, mebli, naczyń aptekarskich, opakowań po lekach. Wprowadzono też komputery umożliwiające przeglądanie i wydruk niektórych dokumentów.

Charakterystycznym elementem wystroju, obok wspomnianych witraży profesora Chomicza pochodzących z poprzedniej wystawy, stały się z czasem różnego rodzaju proporzki umieszczane przez przedstawicieli grup izraelskich odwiedzających Aptekę, w tym także jednostek wojskowych. Wielu ludzi traktowało więc Aptekę pod Orłem jako miejsce pamięci Żydów z Izraela i innych krajów. Większość mieszkańców Krakowa w ogóle nie wiedziała o istnieniu muzeum, nie mówiąc już o jego działalności. Mimo wprowadzenia do programu szkół nauczania o Zagładzie, niewielka liczba krakowskich nauczycieli wykorzystywała do celów edukacyjnych wizytę w Aptece, podobnie jest zresztą i dzisiaj.

W 2005 roku został wydany przewodnik po krakowskim getcie autorstwa Anny Pióro w wersji polskiej i angielskiej, publikacja ta była efektem wieloletniego zbierania i weryfikowania informacji na temat historii getta⁴⁶. Również w 2005 roku dokonano rewitalizacji placu Bohaterów Getta, w miejscu pętli autobusowej powstało założenie pomnikowe autorstwa znanych architektów Piotra Lewickiego i Kazimierza Łataka. Jego głównym elementem jest 68 metalowych krzeseł różnej wielkości, ustawionych na placu, symbolizujących 68 tysięcy osób pochodzenia żydowskiego zarejestrowanych w Krakowie w listopadzie 1939 roku. Koncepcja odwoływała się do obrazu getta po jego likwidacji w marcu 1943, przedstawionego we wspomnieniach Tadeusza Pankiewicza. Za tę realizację zespół architektów otrzymał wyróżnienie w konkursie European Prize for Urban Public Space. Część oglądających ten pomnik, zaintrygowana pustymi krzesełkami, przychodzi do oddziału i dopiero wtedy dowiaduje się o losie krakowskich Żydów i historii Tadeusza Pankiewicza.

Po otwarciu wystawy stale rosła frekwencja w muzeum. W 2005 roku zwiedziły je 32 743 osoby, w 2006 roku 39 029 osób. W 2009 roku było to już nieco ponad 55 tysięcy⁴⁷. Blisko 90 proc. stanowili turyści zagraniczni, głów-

nie z Izraela. W 2006 roku Krzysztof Miklaszewski wyreżyserował film dokumentalny *Apteka pod Orłem*, w którym wykorzystał archiwalny wywiad z Tadeuszem Pankiewiczem, nagrany przez niego w 1981 roku, a także wypowiedź Anny Pióro. Film był kilkakrotnie pokazywany na antenie TVP Kraków. By zwiększyć zainteresowanie mieszkańców Krakowa, organizowano w pomieszczeniach Apteki niewielkie wystawy czasowe z okazji kolejnych rocznic likwidacji krakowskiego getta. W 2008 roku otwarto wystawę *Ucieczka kanałami z getta krakowskiego*, czynną od 16 marca do 30 kwietnia⁴⁸. Jej kuratorką, podobnie jak kolejnych wystaw czasowych, była Anna Pióro. 15 marca 2009 roku otwarto wystawę *Czas zbezczeszczenia. Grafiki Józefa Bau*, która trwała do 30 października. Z kolei 13 marca 2011 roku otwarto wystawę *Zygmunt Grünberg – architekt i patriota*, udostępnianą publiczności do 12 listopada. W 2012 roku w 19 wydarzeniach uczestniczyły w sumie 1173 osoby, co było efektem m.in. intensywnej działalności edukacyjnej i promocyjnej, przygotowującej do otwarcia nowej wystawy⁴⁹. Apteka pod Orłem była czynna do 28 października 2012 roku, na czas remontu i przygotowania nowej ekspozycji została zamknięta dla zwiedzających.

W tym okresie udało się pozyskać – zarówno drogą kupna, jak i przekazów – szereg pamiątek związanych z postacią Tadeusza Pankiewicza, jak choćby talerzyk ofiarowany Pankiewiczowi na imieniny w 1941 roku⁵⁰ czy jego kapelusz przekazany przez Zofię Zemowską⁵¹. W 2013 roku Szarota Nowak przekazała 14 puszek na zioła pochodzących z oryginalnego wyposażenia apteki Pod Orłem⁵². W tym samym roku zbiory MHK wzbogaciły się także o niezwykle cenne przedmioty związane z historią Zagłady Żydów, jak skórzany portfel wykonany przez więźnia KL Płaszów oraz zestaw biżuterii należący do żydowskiej rodziny z okolic Lelowa⁵³.

Nowa wystawa stała – *Apteka Tadeusza Pankiewicza w getcie krakowskim*

W 2010 roku dyrektor Muzeum Historycznego Miasta Krakowa powołał zespół scenariuszowy dla stworzenia nowej ekspozycji w Aptece pod Orłem. Kierownikiem projektu (od maja 2011) została Zuzanna Miśtał, natomiast funkcję kuratora pełniła Monika Bednarek, kierownik oddziału Fabryka Emalia Oskara Schindlera, którego filią jest Apteka pod Orłem. W skład zespołu pracującego nad przygotowaniem wystawy od strony merytorycznej weszli pracownicy MHK: Anna Pióro, Anna Marszałek, Wojciech

⁴⁶ Pióro Anna: *Getto krakowskie 1941–1943. Przewodnik po terenie byłego getta*. Kraków 2005; eadem: *The Cracow Ghetto 1941–1943. Guide to the area of the former Ghetto*. Przeł. Małgorzata Walczak. Kraków 2005.

⁴⁷ Dane za: Salwiński Jacek: *Pamięć i historia II wojny światowej w działalności muzeum Historycznego Miasta Krakowa*. W: *Apteka pod Orłem. Historia...*, s. 146.

⁴⁸ Więcej na ten temat zob. Pióro Anna, Czapliński Tomasz: *Ucieczka kanałami z krakowskiego getta 13 marca 1943*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa”

2009, z. 27, s. 95–104.

⁴⁹ Bednarek Monika: *Apteka Tadeusza Pankiewicza w getcie krakowskim – nowa wystawa stała Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Podsumowanie realizacji projektu*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2014, z. 32, s. 439.

⁵⁰ Zakupiony w 2004 r., nr inw. MHK-5829/III.

⁵¹ Przekaz z 2012 r., nr inw. MHK-967/VII.

⁵² Numery inw. MHK-6082/III–MHK-6095/III.

⁵³ Numery inw. MHK-969/VII oraz MHK-968/VII/1-11.

Apteka pod Orłem przy placu Bohaterów Getta 18, 2010, fot. Tomasz Kalarus

Górny, a także Monika Urbanik z Muzeum Farmacji UJ. Ostatecznie wypracowana koncepcja opierała się na pomysłu dyrektora MHK Michała Niezabitowskiego, którą można by streścić w sformułowaniu „muzeum bez muzeum”. Jak pisze w swoim artykule Monika Bednarek: „W tej koncepcji miejsce, meble i sprzęty apteczne stanowią nośnik informacji, za pomocą którego zwiedzający dociera do kryjących się w nich historii. Tak jak najważniejsza działalność apteki w czasie wojny odbywała się w ukryciu, tak teraz zwiedzający musi wykonać pracę polegającą na odszukaniu właściwych treści”⁵⁴.

Scenariusz powstał na podstawie wspomnień Tadeusza Pankiewicza. Twórcy wystawy starali się zrekonstruować wnętrza dawnej apteki na podstawie zachowanych zdjęć. Jak pisała kurator wystawy w wydany w 2011 roku informatorze: „projekt zakłada jak najwierniejsze odtworzenie historycznego układu przestrzennego apteki. Nazwy poszczególnych sal będą łączyć terminologię apteczną, nawiązującą do wcześniejszej funkcji użytkowej tego miejsca, z nazwami odpowiednich części wystawy”⁵⁵. Wystawa została otwarta 16 marca 2013 roku w związku z 70. rocznicą likwidacji getta. W sumie składa się z sześciu części: Izby ekspedycyjnej, Izby recepturowej, Pokoju dyżurnego, Materialni, korytarza poświęconego Zagładzie Żydów i Laboratorium⁵⁶. Wprowadzenie do wystawy stanowi historia samej apteki, założonej przez Józefa Pankiewicza w Podgórzu w 1909 roku, jej właścicieli i pracowników. Tego elementu nie było w poprzednich ekspozycjach. Wystrój wnętrza obok zrekonstruowanych mebli aptecznych stanowią różnego rodzaju naczynia, przyrządy aptekarskie, opakowania po lekach pochodzące z epoki, wypożyczone głównie z Muzeum Farmacji UJ. Na wystawie prezentowanych jest zaledwie kilka obiektów pochodzących oryginalnie z krakowskiego getta, jak np. łyżeczki znalezione po jego likwidacji w jednym z mieszkań przy ulicy Lwowskiej, a także fragment Tory przechowanej przez Pankiewicza. Uzupełniają je pamiątki związane z samym farmaceutą oraz

rzeczy osobiste należące do Żydów prawdopodobnie zamordowanych podczas Zagłady, wspomniany portfel i zestaw biżuterii, a także oryginalne elementy z pierwotnego wyposażenia apteki, w tym puszki na zioła i naczynia laboratoryjne.

Wystawa opowiada historię krakowskiego getta z perspektywy indywidualnej, mieszkańców getta, krakowskich Żydów, a także osób odwiedzających aptekę. Wykorzystuje przede wszystkim powojenne relacje ocalałych z Holocaustu oraz późniejsze wspomnienia. W Izbie recepturowej poszczególne aspekty życia w getcie krakowskim przedstawione są przez świadków, uczestników wydarzeń. Dodatkowo zwiedzający mogą zapoznać się ze zdjęciami konkretnych osób, pochodzącymi z prywatnych zasobów i archiwów instytucji, wziąć je do ręki i przeczytać krótką notkę biograficzną. W ten sposób można nawiązać bardziej osobisty, emocjonalny kontakt z opowiadaną historią. Całość uzupełniają liczne multimedia, prezentacje, nagrania wywiadów z Ocalałymi, fragmenty archiwalne z wywiadu z Tadeuszem Pankiewiczem, cyfrowe kopie zdjęć i dokumentów.

Przy okazji otwarcia wystawy wiele wysiłku i środków włożono w działalność promocyjną, koordynowaną przez Martę Śmietaną. Wystawę oraz uroczystości 70. rocznicy likwidacji krakowskiego getta honorowym patronatem objęli prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Bronisław Komorowski, sekretarz Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa dr hab. Andrzej Kunert, ambasador Izraela w Polsce Zvi Rav Ner i ambasador Republiki Federalnej Niemiec w Polsce Rüdiger Freiherr von Fritsch. Z okazji otwarcia nowej wystawy na fasadzie Apteki pod Orłem urządzono widowiskowy mapping przygotowany przez Messmedia i HMMM Studio, któremu towarzyszył koncert *Pieśni z getta* w wykonaniu Urszuli Makosz, Pawła Pierzchały i Michała Półtoraka. Informacje o wystawie zamieściły nie tylko media lokalne, ale również ogólnopolskie, w tym największe portale internetowe, bazując na notatce Polskiej Agencji Prasowej, a także zagranicą. Ukazało się także wiele recenzji w prasie i w internecie, uzupełnionych o komentarze odbiorców. Można zaryzykować stwierdzenie, że okres poprzedzający otwarcie wystawy, jak i kilku tygodni po nim był czasem największej obecności Apteki w mediach od początku powstania muzeum.

Tak duże zainteresowanie Apteką pod Orłem i historią Tadeusza Pankiewicza nie przełożyło się jednak początkowo na zwiększenie liczby odbiorców. W 2013 roku oddział odwiedziło ponad 45,5 tysiąca osób, czyli przeszło 2 tysiące

⁵⁴ Bednarek Monika: *Apteka...*, s. 432.

⁵⁵ *Apteka w getcie krakowskim – ambasada w krainie śmierci*. Kraków 2011, s. 4 [materiały promocyjne MHK].

⁵⁶ Szczegółowy opis części wystawy zob. w: Bednarek Monika: *Apteka Tadeusza Pankiewicza w getcie krakowskim. Przewodnik po wystawie stałej w Aptece pod Orłem*. Kraków 2013.

osób mniej niż w roku poprzednim, kiedy oddział również funkcjonował krócej niż pełne 12 miesięcy.

Stopniowo jednak frekwencja zaczęła rosnąć. W 2015 roku Aptekę odwiedziło ogółem 50 082 osoby, z czego 44 519 osób, czyli prawie 89 proc., to turyści zagraniczni. Na uwagę zwraca duża liczba młodzieży wśród zwiedzających, wówczas było to nieco ponad 23 tysięcy. W 2016 roku muzeum odwiedziło już 54 470 osób, był to wynik zbliżony do najwyższej notowanej frekwencji na poprzedniej wystawie. W 2017 roku natomiast oddział odwiedziło 65 167 osób, rok później było ich już 70 tysięcy. W porównaniu do wcześniejszej wystawy można zauważyć też tendencję do zmiany profilu zwiedzających. Rośnie liczba odbiorców indywidualnych, szczególnie coraz więcej osób przyjeżdża z Wielkiej Brytanii, Hiszpanii, Francji i Włoch, mniej z Izraela. Wpływ na to ma na pewno zwiększony ruch turystów z wymienionych krajów europejskich.

Otwarcie wystawy, połączone z 70. rocznicą likwidacji krakowskiego getta, zaowocowało wydaniem przez Muzeum kilku istotnych publikacji. Obok cytowanej pracy *Apteka pod Orłem – historia i pamięć* w 2013 roku została wydana biografia Tadeusza Pankiewicza autorstwa Anny Pióro, przewodnik po nowej wystawie Moniki Bednarek, a także komiks *Aptekarz w getcie krakowskim* Tomasza Bereźnickiego.

Wystawa spotkała się na ogół z pozytywnym odbiorem ze strony zwiedzających. Większość podkreślała interesującą, nowoczesną formę przekazu, interaktywność. Bardzo dobrze oceniana jest możliwość samodzielnego otwierania szafek, wyszukiwania informacji, dotykania różnych przedmiotów. Wśród wpisów w księgach pamiątkowych pojawiają się również bardziej osobiste, emocjonalne wpisy, podkreślające humanistyczne przesłanie postawy Tadeusza Pankiewicza.

Działalność Apteki pod Orłem współcześnie

Od momentu otwarcia nowej wystawy minęło już prawie pięć lat, można więc spróbować dokonać podsumowania dotychczasowej działalności. Apteka pod Orłem wraz z dwoma innymi oddziałami Muzeum Historycznego Miasta Krakowa: Ulicą Pomorską i Fabryką Emalia Oskara Schindlera, tworzy muzealną Trasę Pamięci, uzupełniającą się opowieść o historii II światowej w Krakowie i losach jego mieszkańców. Apteka uczestniczy w projektach realizowanych w ramach Trasy Pamięci. Dużą rolę odgrywają działania skierowane do mieszkańców Krakowa. Przede wszystkim jest to coroczne wydarzenie *Pamiętaj z nami*, ale także Noc Muzeów, Dzień Otwartych Drzwi Muzeów Krakowskich, akcja *Lato w mieście* i *Ferie w Muzeum*. Apteka pod Orłem bierze udział w przygotowaniu wspólnej oferty edukacyjnej Trasy Pamięci, organizuje spotkania i wykłady otwarte dla publiczności, przeprowadza szkolenia dla przewodników.

Dzięki pozyskaniu dodatkowych pomieszczeń przed remontem budynku przy placu Bohaterów Getta 18 urzędowo salkę edukacyjną na około 40 osób. W 2015 roku w Aptece miały miejsce 64 oprowadzania po wystawie (głównie przez przewodników zewnętrznych), 13 lekcji muzealnych,

cztery warsztaty, 19 imprez muzealnych i 19 imprez edukacyjnych prowadzonych przez pracowników MHK. Wzięło w nich udział w sumie 4429 osób (1512 w oprowadzaniach). Było to zasługą także tego, że w Aptece oprócz oferty oddziałowej odbywały się zajęcia w ramach muzealnego cyklu edukacyjnego *Muzeomania* oraz wydarzenia towarzyszące wystawie zorganizowanej przez MHK w Domu Historii Podgórze *Dwa miasta, dwa brzegi. W 100. rocznicę połączenia Podgórze i Krakowa (1915–2015)*. Z kolei w 2016 roku odbyło się 66 oprowadzań, 11 lekcji muzealnych, dwa warsztaty, 21 imprez edukacyjnych, 12 imprez muzealnych. Uczestniczyło w nich łącznie 2806 osób. Pracownicy Apteki brali udział w przygotowaniu wystaw plenerowych prezentowanych na placu Bohaterów Getta. Szczególnym zainteresowaniem cieszyły się wystawy poświęcone historii placu Bohaterów Getta (w trakcie wydarzenia *Pamiętaj z nami*), lekarzom w getcie krakowskim i Tadeuszowi Pankiewiczowi. Każdą z nich w ciągu miesiąca prezentacji obejrzało kilka tysięcy osób.

Do pracowników muzeum napływają prośby o udzielenie informacji na temat historii krakowskiego getta lub poszczególnych osób w nim przebywających. Podtrzymują oni kontakty z krewnymi ocalałych z Holokaustu. Z Apteką kontaktują się również badacze i studenci szukający materiałów do różnego rodzaju prac i publikacji, w tym również zagraniczni, a także realizatorzy filmów dokumentalnych. W 2017 pracownicy Apteki przygotowali wystawę czasową *Żegota – ukryta pomoc*, otwartą od 16 listopada 2017 do 8 lipca 2018 roku w oddziale Fabryka Emalia Oskara Schindlera i towarzyszący jej program działań edukacyjnych. Biorą również udział w innych projektach realizowanych przez Muzeum, jak przygotowanie *Dni Pamięci Ofiar Gestapo* oraz scenariusza wystawy w nowo powstającym Muzeum na terenie dawnego KL Plaszow.

Znaczenie Apteki pod Orłem

Apteka pod Orłem stanowi wraz z placem Bohaterów Getta ważny punkt dla turystów odwiedzających Kraków i zainteresowanych tematyką Zagłady Żydów, jest rozpoznawalnym miejscem na świecie także dzięki pozytywnym recenzjom zamieszczanym w popularnych portalach turystycznych. Odgrywa dużą rolę w upamiętnieniu krakowskich Żydów i osoby Tadeusza Pankiewicza. Jest miejscem spotkań i dialogu o trudnej przeszłości i relacjach polsko-żydowskich, a także podstawowym źródłem informacji dla badaczy zainteresowanych tematyką krakowskiego getta. W mojej ocenie Apteka jest jednak czymś więcej. Przede wszystkim ze względu na swoje humanistyczne i uniwersalne przesłanie przekazywane słowami samego krakowskiego farmaceuty, świadka ogromnej zbrodni, który starał się pomagać ludziom skazanym na śmierć za sam fakt swojego pochodzenia. Historia opowiedziana na wystawie w Aptece pod Orłem jest zrozumiała dla ludzi odwiedzających muzeum, a pochodzących właściwie z każdej szerokości geograficznej i z każdego kontynentu. Chociażby z tego powodu należy dbać o to miejsce i pamiętać o wydarzeniach z przeszłości.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Urzędu Miasta Krakowa

nr inw. 211/51; 211/53; 211/67; 211/68

Archiwum Zakładowe Muzeum Historycznego
Miasta Krakowa

nr inw. MHK-308/4; MHK-350/5

Materiały nieuporządkowane (w zasobie Apteki pod
Orłem)

Broszury informacyjne wystaw czasowych organizowanych
w Aptece pod Orłem z lat 1983–2002

Korespondencja Apteki pod Orłem z lat 1992–2001

Zaproszenia na wystawy i wydarzenia z lat 1992–1995

Opracowania, artykuły

Apteka pod Orłem. Historia i pamięć. Kraków 2013

Apteka w getcie krakowskim – ambasada w krainie śmierci.
Kraków 2011 [materiały promocyjne MHK]

Bednarek Monika: *Apteka Tadeusza Pankiewicza w getcie
krakowskim – nowa wystawa stała Muzeum Historycz-
nego Miasta Krakowa. Podsumowanie realizacji projektu.*
„Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycz-
nego Miasta Krakowa” 2014, z. 32, s. 429–440

Bednarek Monika: *Apteka Tadeusza Pankiewicza w getcie
krakowskim. Przewodnik po wystawie stałej w Aptece
pod Orłem.* Kraków 2013

Birenbaum Halina: *Wiersze.* Kraków 1987

Gryta Jan: Polityka pamięci w Krakowie. Pomniki, tablice,
obeliski sprzed 1989 roku poświęcone Zagładzie Ży-
dów. W: *Apteka pod Orłem. Historia i pamięć.* Kraków
2013, s. 157–186

Katalog zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie [onli-
ne]. Cyfrowe Dziedzictwo Kulturowe [dostęp 15 paź-
dziernika 2018]. Dostępny w internecie: www.kultura.malopolska.pl

Pankiewicz Tadeusz: *Apteka w getcie krakowskim.* Wyd. 2.
Kraków 1995

Pióro Anna: *Apteka pod Orłem – pamięć odzyskana.* W:
Apteka pod Orłem. Historia i pamięć. Kraków 2013,
s. 187–231

Pióro Anna: *Getto krakowskie 1941–1943. Przewodnik po
terenie byłego getta.* Kraków 2005

Pióro Anna: *Magister Tadeusz Pankiewicz. Biografia.* Red.
Anna Biedrzycka. Kraków 2013

Pióro Anna: *The Cracow Ghetto 1941–1943. Guide to the
area of the former Ghetto.* Przeł. Małgorzata Walczak.
Kraków 2005

Pióro Anna, Czaplinski Tomasz: *Ucieczka kanałami z kra-
kowskiego getta 13 marca 1943.* „Krzysztofory. Zeszyty
Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa”
2009, z. 27, s. 95–104

Salwiński Jacek: Pamięć i historia II wojny światowej
w działalności muzeum Historycznego Miasta Krako-
wa. W: *Apteka pod Orłem. Historia i pamięć.* Kraków
2013, s. 109–156